

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПРИБУТКОМ ПІДПРИЄМСТВА ТОРГІВЛІ

У статті досліджуються питання аналітичного забезпечення контролю в системі управління формуванням фінансових результатів підприємства торгівлі. Запропоновано застосування у контрольному процесі методичних прийомів ретроспективного аналізу формування прибутку та рентабельності підприємства. Пропозиції автора спрямовані на підвищення рівня контрольного процесу в системі управління прибутком підприємства.

Ключові слова: підприємство торгівлі, фінансовий контроль, ефективність, доходи, витрати, прибуток.

KOTSERUBA N. V.

Vinnitsya Trade and Economics Institute of KNTEU

FINANCIAL CONTROL IN PROFIT MANAGEMENT SYSTEM OF TRADE ENTERPRISE

The aim of the article consists in providing of efficiency of financial control of profit of trade enterprise. The article directed to on research of methodology of financial control in control system by the profit of trade enterprise. Methodology of financial control of profit of trade enterprise is investigated in the article. The methodical receptions of retrospective analysis of forming and use of profit and algorithms of calculation of indexes of profitability of enterprise are expounded. Application of suggestions is pre-condition of creation of the perfect informative checking of profit of enterprise system.

Keywords: trade enterprise financial control, efficiency, control of incomes, expenses, profit.

Вступ

Актуальність проблеми. В умовах ринку істотно підвищується роль фінансового контролю діяльності підприємства як основного суб'єкту ринкової економіки. Виходячи із загальних критеріїв, економічну діяльність оцінюють з точки зору досягнення максимальних фінансових результатів та ефективності господарювання. Отже, контроль фінансових результатів набуває першочергового значення в системі управління підприємством. Фінансова інформація надзвичайно важлива як для її зовнішніх споживачів (інвесторів, кредиторів, державних установ, постачальників, покупців, посередників тощо), так і для внутрішніх користувачів. Як основний узагальнюючий показник фінансових результатів діяльності підприємства, прибуток є першорядним джерелом формування капіталу, і необхідно умовою забезпечення його фінансової стійкості та платоспроможності. Виходячи з цього, можна стверджувати, що отримання прибутку є однією із стратегічних цілей управління та найважливішим об'єктом фінансового контролю. Прибуток є наслідком (результатом) різноспрямованого руху грошових потоків, що характеризуються доходами і витратами підприємства (чинниками по відношенню до прибутку). Доходи і витрати, як взаємопов'язані чинники утворення прибутку підприємства, мають досліджуватися на всіх етапах їхнього формування. В узагальненому вигляді, прибуток може розглядатися як різниця між доходами, отриманими підприємством за відповідний період внаслідок своєї діяльності, та витратами, здійсненими за той же період для забезпечення цієї діяльності. Отже, фінансовий контроль прибутку підприємства має ґрунтуватися на дослідженні його доходів і витрат. В умовах ринку основними завданнями фінансового контролю є визначення факторів впливу на формування прибутку та оцінка напрямів його раціонального використання з метою забезпечення прибутковості підприємства.

Дане дослідження спрямовано на створення методики фінансового контролю прибутку підприємства як важливої складової інформаційної системи управління фінансово-господарською діяльністю суб'єктів господарювання в умовах реформування економіки України.

Теоретичні та прикладні аспекти контролю фінансових результатів діяльності підприємств висвітлено у працях провідних вітчизняних та зарубіжних вчених. Цим питанням приділили увагу такі фахівці, як Бардаш С.В. [1], Бланк І.О. [2], Коваленко Л.О. [3], Ковальов В.В. [4], Максимова В.Ф. [5], Митрофанов Г.В. [6] та інші.

Метою статті є підвищення рівня контрольованості доходів і витрат як чинників першого ряду по відношенню до фінансових результатів підприємства на основі застосування факторних моделей формування прибутку та коефіцієнтів рентабельності.

Основний розділ

Фінансовий контроль прибутку підприємства торгівлі базується на дослідженні його доходів і витрат, які розглядаються як чинники першого ряду по відношенню до прибутку.

За своїм складом доходи, витрати і прибуток підприємства відповідають напрямам його діяльності. Доходи, які суб'єкт ринкової економіки одержує протягом визначеного періоду, є основою його ефективної діяльності. У загальному визначенні дохід – це збільшення економічних вигод у вигляді надходження

активів або зменшення зобов'язань, які призводять до зростання капіталу (за винятком зростання, обумовленого внесками власників до статутного капіталу) [7]. Ефективне управління доходами базується на їх класифікації за попередньо обґрунтованими ознаками. Основою класифікації доходів є розподілення їх за видом діяльності, наслідком якої є утворення відповідних доходів. За цією ознакою прийнято розрізняти доходи на доходи від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності підприємства.

Важливою для контролю доходів є також класифікація за джерелами їх утворення, на основі якої побудовано звіт про фінансові результати [8]. Відповідно до цього звіту дохід підприємства розподіляється на наступні складові: дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг); інші операційні доходи; дохід від участі в капіталі; інші фінансові доходи; інші доходи; надзвичайні доходи.

Джерелом формування доходів від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) є виробнича або інша діяльність підприємства, результатом якої є створена і реалізована продукція, реалізовані товари, виконані роботи або надані послуги. Для підприємства торгівлі основною складовою цієї складової доходу є дохід від реалізації товарів.

До складу інших операційних доходів належать: дохід від операційної оренди активів, дохід від операційних курсових різниць, відшкодування вартості раніше списаних активів, дохід від реалізації оборотних активів (крім фінансових інвестицій) та деякі інші доходи, пов'язані з операційною діяльністю підприємства.

Дохід від участі в капіталі складається з доходів, отриманих від інвестицій в асоційовані, дочірні або спільні підприємства, облік яких ведеться методом участі в капіталі. товарів.

Інші фінансові доходи включають дивіденди, відсотки та інші доходи, отримані від фінансових інвестицій (крім доходів, облік яких ведеться методом участі в капіталі).

До інших доходів належать доходи від реалізації фінансових інвестицій, необоротних активів і майнових комплексів, доходи від неопераційних курсових різниць та інші доходи, що не пов'язані з операційною діяльністю і виникають у процесі звичайної діяльності підприємства.

Надзвичайні доходи утворюються внаслідок надзвичайних подій або операцій, що відрізняються від звичайної діяльності підприємства і не повторюються часто або регулярно.

Витрати є другим важливим чинником утворення прибутку підприємства. Як суб'єкт ринкової економіки підприємство у процесі функціонування здійснює витрачання ресурсів, від якого залежать його витрати. Витратами звітного періоду визнаються або зменшення активів, або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу підприємства (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками), за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені [9].

Аналогічно до класифікації доходів, витрати розподіляють на класифікаційні групи за двома основними класифікаційними ознаками.

Перший рівень класифікації передбачає розподіл витрат за видами діяльності підприємства. За цією ознакою прийнято розрізняти витрати на операційну, інвестиційну та фінансову діяльність підприємства.

Ефективне управління витратами передбачає здійснення класифікації другого рівня, який вимагає розподілу витрат за напрямками використання (витрачання) коштів. На цьому рівні витрати підприємства розподіляються на наступні групи: витрати, що включаються до собівартості реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг); адміністративні витрати; витрати на збут; інші операційні витрати; фінансові витрати; втрати від участі в капіталі; інші витрати; надзвичайні витрати [7].

Собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг) складається з виробничої собівартості продукції (робіт, послуг), яка була реалізована протягом звітного періоду, нерозподілених постійних загальнопромислових витрат та наднормативних виробничих витрат.

До адміністративних витрат належать загальногосподарські витрати, пов'язані з управлінням та обслуговуванням підприємства (загальні корпоративні витрати; витрати на службові відрядження та утримання апарату управління і загальногосподарського персоналу; витрати на утримання основних засобів та інших матеріальних необоротних активів загальногосподарського використання; амортизація нематеріальних активів; винагороди за професійні послуги; витрати на зв'язок; інші витрати загальногосподарського призначення).

Витрати на збут пов'язані з реалізацією (збутом) продукції (товарів, робіт, послуг). До них належать: витрати пакувальних матеріалів; витрати на ремонт тари; оплата праці продавців та торгових агентів; витрати на рекламу і маркетинг; витрати на передпродажну підготовку товарів; витрати на відрядження працівників, зайнятих збутом; витрати на утримання основних засобів та інших матеріальних необоротних активів, пов'язаних зі збутом; витрати на транспортування; витрати на гарантійний ремонт; інші витрати, пов'язані зі збутом.

Інші операційні витрати складаються з собівартості реалізованих виробничих запасів, сумнівних (безнадійних) боргів та втрат від знецінення запасів; втрат від операційних курсових різниць; визнаних економічних санкцій; відрахувань на забезпечення наступних операційних витрат (крім витрат, що включаються до собівартості реалізованої продукції).

До фінансових витрат належать витрати пов'язані з залученням позикового капіталу.

Витратами від участі в капіталі є збиток, спричинений інвестиціями в асоційовані, дочірні або спільні

підприємства, облік яких здійснюється методом участі в капіталі. Інші витрати складаються із собівартості реалізованих фінансових інвестицій, необоротних активів, майнових комплексів; втрат від неопераційних курсових різниць; втрат від уцінки фінансових інвестицій та необоротних активів; інших витрат від звичайної діяльності (крім фінансових витрат), що не пов'язані з операційною діяльністю.

Надзвичайні витрати підприємства завершують класифікацію витрат за напрямками витрачання коштів. До них належать витрати і втрати, що утворюються у вигляді невідшкодованих збитків від надзвичайних подій (стихійного лиха, пожеж, техногенних аварій тощо).

Прибуток як фінансовий результат діяльності підприємства знаходиться у функціональному зв'язку з доходами і витратами, які по відношенню до нього є чинниками першого ряду. В умовах ринкових економічних відносин саме прибуток є однією з провідних стратегічних цілей управління підприємством та важливим об'єктом фінансового контролю.

Контроль формування прибутку підприємства також здійснюється з урахуванням виду діяльності, яка є джерелом отримання відповідних доходів і здійснення витрат. За кожним видом діяльності можна визначити фінансові результати, узагальнення яких дозволяє оцінити операційний, звичайний і чистий прибуток підприємства.

Для оцінки впливу кожного чинника на формування фінансових результатів доцільно застосувати адитивні моделі, побудовані на основі звіту про фінансові результати, які мають наступний вигляд:

$$\Pi_i = \Sigma D_j - \Sigma B_k, \quad (1)$$

де Π_i – прибуток (фінансовий результат) відповідного виду діяльності; Π_1 – фінансовий результат від операційної діяльності; Π_2 – фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування; Π_3 – чистий прибуток;

D_j – вид доходів, що формують прибуток відповідного виду діяльності;

B_j – вид витрат, що здійснюються для забезпечення відповідного виду діяльності.

Залежно від того, які види доходів та витрат включено до наведеного вище алгоритму, здійснюється моделювання утворення операційного, звичайного або чистого прибутку.

Вплив факторів на зміну чистого прибутку за даною модель розраховується методом прямого рахунку.

Адитивні моделі детермінованого факторного фінансових результатів досить докладно розглядаються у спеціальній економічній літературі.

Для оцінки впливу факторів на показники прибутку у фінансовому контролі застосовуються мультиплікативні моделі факторного аналізу. Далі запропоновано ряд мультиплікативних моделей, які відповідають вимогам ПСБО 3 [8] до структури та змісту звіту про фінансові результати:

$$\Pi_1 = D_1 \cdot R_1, \quad (2)$$

$$\Pi_2 = D_2 \cdot R_2, \quad (3)$$

$$\Pi_3 = D_3 \cdot R_3, \quad (4)$$

де D_1 – дохід, що формує операційний прибуток;

D_2 – дохід, що формує від звичайної діяльності до оподаткування;

D_3 – дохід, що формує чистий прибуток;

R_1 – операційна рентабельність (рівень прибутку від операційної діяльності по відношенню до доходу від реалізації продукції);

R_2 – загальна рентабельність (рівень прибутку від звичайної діяльності до оподаткування по відношенню до доходу від звичайної діяльності);

R_3 – чиста рентабельність (рівень чистого прибутку по відношенню до доходу підприємства).

Методика факторного аналізу за наведеними вище моделями докладно розглядається у працях фахівців з фінансового менеджменту [4] та фінансового аналізу [6].

Залученню до контролю більшого масиву даних сприяє застосування детермінованих багатофакторних моделей формування прибутку.

На особливу увагу заслуговує чотирьохфакторна мультиплікативна модель, яка характеризує залежність чистого прибутку (Π_3) від чотирьох важливих чинників: власного капіталу (K), коефіцієнта мультиплікації капіталу (k_1), коефіцієнту дохідності активів (k_2) та чистої рентабельності господарської діяльності (R_3). Вказану залежність характеризує наступний алгоритм:

$$\Pi_3 = K \cdot k_1 \cdot k_2 \cdot R_3. \quad (5)$$

Показник власного капіталу (K) обчислюється за середньою хронологічною, виходячи з даних, які містяться у пасиві балансу підприємства.

Коефіцієнт мультиплікації капіталу (k_1) характеризує здатність власного капіталу створювати активи і представляє собою відношення середньорічних залишків активів до середньорічних залишків власного капіталу підприємства.

Коефіцієнт дохідності активів (k_2) дозволяє оцінити ефективність використання активів

підприємства і обчислюються як відношення доходу, що формує чистий прибуток (ДЗ) до середньорічних залишків активів, які визначаються за середньою хронологічною, виходячи з даних, які містяться в активі балансу.

Схожа модель може бути використана для оцінки впливу чинників рентабельності власного капіталу (R4), яка характеризується співвідношенням чистого прибутку та середніх залишків власного капіталу:

$$R_4 = k_1 \cdot k_2 \cdot R_3. \quad (6)$$

Зв'язок між чинниками та результативними показниками у наведених моделях є функціональним, отже, факторний аналіз чистого прибутку та рентабельності власного капіталу на їхній основі може здійснюватись за допомогою модифікованого методу ланцюгових підстановок, який докладно описаний в економічній літературі [4, 6].

Дослідження джерел формування чистого прибутку вимагає залучення до контрольного процесу показників власного капіталу (K), зобов'язань (З) і коефіцієнту рентабельності активів (R5).

Розрахунки здійснюються за наступними алгоритмами:

$$P_K = K \cdot R_5, \quad (7)$$

$$D_K = \frac{P_K}{P} \cdot 100\%, \quad (8)$$

$$P_3 = Z \cdot R_5, \quad (9)$$

$$D_3 = \frac{P_3}{P} \cdot 100\%, \quad (10)$$

де P_K – сума чистого прибутку підприємства, отриманого внаслідок використання власного капіталу у господарській діяльності;

K – середні залишки власного капіталу;

R_5 – рентабельність активів підприємства;

D_K – частка чистого прибутку підприємства, отриманого внаслідок використання власного капіталу у господарській діяльності;

P – загальна сума чистого прибутку підприємства;

P_3 – сума чистого прибутку підприємства, отриманого внаслідок використання позикового капіталу у господарській діяльності;

Z – середні залишки зобов'язань;

D_3 – частка чистого прибутку підприємства, отриманого внаслідок використання позикового капіталу у господарській діяльності.

На завершення контрольного процесу доцільно розглянути динаміку коефіцієнтів, які характеризують рентабельність підприємства торгівлі.

У запропонованих вище факторних моделях застосовано коефіцієнти операційної, загальної та чистої рентабельності господарської діяльності, а також коефіцієнти рентабельності активів і капіталу.

З метою підвищення рівня фінансового контролю доцільно сформувати систему показників рентабельності, які характеризують ефективність операційної діяльності (табл. 1) та ефективність використання активів і капіталу (табл. 2).

Незалежно від того, до якої групи віднесено показники рентабельності, позитивна оцінка надається за умови, якщо показник має додатне значення, тобто для нього характерна нерівність $R > 0$. Крім цього, важливим є дослідження динаміки показників рентабельності, за наслідком якого негативно оцінюється зниження показників порівняно з попереднім періодом. Так само і недосягнення планових значень заслуговує на негативну оцінку і вимагає втручання з метою підвищення рентабельності.

У табл. 1 наведено перелік рекомендованих для застосування у фінансовому контролі прибутку показники операційної рентабельності, диференційовані за джерелами доходу і напрямками витрачання коштів: загальна операційна рентабельність (R_1), рентабельність основної діяльності (R_{11}), рентабельність операційних витрат (R_{12}), рентабельність виробничих витрат (собівартості) (R_{13}).

Обчислення показників операційної рентабельності здійснюється як співвідношення відповідного виду прибутку (прибуток від основної, операційної або звичайної діяльності) до доходів або витрат, які формують цей прибуток.

Показники загальної (R_2) та чистої (R_3) рентабельності господарської діяльності підприємства торгівлі, які розглянуто вище, доцільно доповнити показниками рентабельності активів і капіталу, до яких належать: чиста рентабельність активів (R_5), чиста рентабельність оборотних активів (R_{51}), чиста рентабельність матеріальних активів (R_{52}), чиста рентабельність виробничих активів (R_{53}), чиста рентабельність власного капіталу (R_4). Показники рентабельності активів і капіталу обчислюються як співвідношення чистого прибутку та середніх залишків відповідних активів або капіталу.

Таблиця 1

Показники, рекомендовані для застосування у фінансовому контролі операційної рентабельності торговельних підприємств

Показники, рекомендовані для застосування у фінансовому контролі операційної рентабельності	Причини, що обумовлюють негативну оцінку	Орієнтовні рекомендації, спрямовані на підвищення операційної рентабельності
1. Операційна рентабельність 1.1 Загальна операційна рентабельність (R_1) 1.2. Рентабельність основної діяльності (R_{11}) 1.3 Рентабельність операційних витрат (R_{12}) 1.4 Рентабельність виробничих витрат (собівартості) (R_{13})	Перевищення операційних витрат над операційними доходами.	1. Виявлення збиткових структурних підрозділів. 2. Заходи щодо збільшення операційних доходів. 3. Заходи щодо ефективного використання ресурсів підприємства і зниження на цій основі рівня витрат.

Таблиця 2

Показники, рекомендовані для застосування рентабельності активів і капіталу торговельних підприємств

Показники, рекомендовані для застосування у фінансовому контролі рентабельності активів і капіталу	Причини, що обумовлюють негативну оцінку	Орієнтовні рекомендації, спрямовані на підвищення рентабельності активів та капіталу
1. Рентабельність активів 1.1. Чиста рентабельність активів (R_5) 1.2. Чиста рентабельність оборотних активів (R_{51}) 1.3. Чиста рентабельність матеріальних активів (R_{52}) 1.4. Чиста рентабельність виробничих активів (R_{53}) 2. Чиста рентабельність власного капіталу (R_4)	Перевищення витрат над доходами. Неефективне використання активів підприємства.	1. Виявлення збиткових структурних підрозділів. 2. Заходи щодо збільшення операційних доходів. 3. Заходи щодо ефективного використання активів підприємства. 4. Заходи щодо додаткових активів, які є джерелом утворення прибутку

Висновки

Використання у фінансовому контролі прибутку аналітичних методів дослідження є передумовою створення досконалої інформаційної системи управління формуванням фінансових результатів підприємства. Побудова системи абсолютних і відносних показників, що безпосередньо впливають на формування прибутку, дозволила запропонувати ряд факторних моделей, застосування яких є передумовою своєчасного виявлення та недопущення подальшого розвитку негативних явищ. Ігнорування недоліків, що виникають у процесі управління фінансовими результатами господарської діяльності може стати причиною як втрати прибутку, так і зниження рентабельності торговельного підприємства.

Література

1. Бардаш С.В. Економічний контроль в Україні: системний підхід : монографія / Бардаш С.В. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 656 с.
2. Бланк І.О. Фінансове забезпечення розвитку підприємств / за ред. проф. Бланка І.О. – К. : КНТЕУ, 2011. – 344 с.
3. Коваленко Л.О. Фінансовий менеджмент : навчальний посібник / Коваленко Л.О., Ревнюва Л.М. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2005. – 485 с.
4. Ковалев В.В. Введение в финансовый менеджмент / Ковалев В.В. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 767 с.
5. Максимова В.Ф. Контроль в управлінні економічними процесами на підприємстві : [навчальний посібник] / В.Ф. Максимова. – Суми : ВТД “Університетська книга”, 2008. – 190 с.
6. Фінансовий аналіз : навч. посіб. / Г.В. Митрофанов, Г.О. Кравченко, Н.С. Барабаш та ін. / за ред. Г.В. Митрофанова. – К. : КНТЕУ, 2001. – 301 с.

7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 15 “Доход” : затв. наказом Міністерства фінансів України від 29.11.1999 року.

8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 3 “Звіт про фінансові результати” : затв. наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 № 87.

9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 16 “Витрати” : затв. наказом Міністерства фінансів України від 31.12.1999 року.

Надійшла 19.05.2017; рецензент: д. е. н. Денисюк О. М.